

Кандаурова. – Режим доступа: <http://chr.dk.ru/weekend/2015/6/11/selfie/>

3. Лабунская В.А. «Видимый человек» как социально-психологический феномен / В.А.Лабунская // Социальная психология и общество, 2010. – № 1. – С. 26-39.

4. Биргер П. «Пользователи становятся идиотами». Главные теории селфи [Электронный ресурс] / Петр Биргер. – Режим доступа: <http://slon.ru/biz/1100720/>

5. Wortham J. My Selfie, Myself [Electronic Source] / Jenna Wortham. – Access mode: [http://www.nytimes.com/2013/10/20/sunday-review/my-selfie-myself.html?pagewanted=all&\\_r=3&](http://www.nytimes.com/2013/10/20/sunday-review/my-selfie-myself.html?pagewanted=all&_r=3&)

6. Маслоу Абрахам Г. Мотивация и личность / Абрахам Г. Маслоу; [пер. с англ. А.М.Татлыбаевой]. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.

7. История философии. Энциклопедия / сост. и гл. научн. ред. А.Грицанов. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 1376 с.

8. Франкл В. Воля к смыслу / Виктор Франкл; [пер. с англ. Д.Гурьева]. – М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 368 с. (Серия «Психологическая коллекция»).

9. Фромм Э. Человек для себя [Электронный ресурс] / Эрих Фромм. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/fromm04/txt05.htm>

10. Investigating the style of self-portraits (*selfies*) in five cities across the world [Electronic Source]. – Access mode: <http://www.selfiecity.net/>

**Янушевич Ирина Анатоліївна** – кандидат філософських наук, доцент, Одеський національний політехнічний університет, кафедра філософії та методології науки

УДК 165.022:81.25

### ВИКОРИСТАННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЯК МЕТОДОЛОГІЇ ПЕРЕКЛАДУ

*Перекладознавство за період свого існування знайшло тенденцію перетворення з мистецтва окремих перекладачів у загальну наукову дисципліну методологічного характеру. Однак, зробивши ставку на усе більш поглиблений аналіз семантики, теорія залишила відкритими ряд ключових питань, рішення яких дозволило б перекладознавству оформитися як строгій науковій дисципліні. Оскільки в гуманітарних науках існує традиція звертання до методологічних «напрацювань» різних напрямків філософії, а робота зі змістом тексту була завжди цікава філософській феноменології, існує можливість перевірити доречність застосування феноменологічного методу до сфери перекладу.*

**Ключові слова:** перекладознавство, феноменологічна редукція, адекватність, релевантність, системний підхід, параметрична теорія систем.

### ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА КАК МЕТОДОЛОГИИ ПЕРЕВОДА

*Переводоведение за период своего существования нашло тенденцию превращения из искусства отдельных переводчиков в общую научную дисциплину методологического характера. Однако, сделав ставку на все более углубленный анализ семантики, теория оставила открытым ряд ключевых вопросов, решение которых позволило бы переводоведению оформиться как строгой научной дисциплине. Поскольку в гуманитарных науках существует традиция обращения к методологическим «наработкам» разных направлений философии, а работа с содержанием текста была всегда интересна философской феноменологии, существует возможность проверить уместность применения феноменологического метода к сфере перевода.*

**Ключевые слова:** переводоведение, феноменологическая редукция, адекватность,

*релевантність, системний підход, параметрическая теория систем.*

## THE USE OF PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS AS METHODOLOGY OF TRANSLATION

*The theory of translation during its period of existence found the tendency of transformation from the art of separate translators to the general scientific discipline of methodological character. However, concentrated on more deep analysis of semantics, it still doesn't make clear some questions the decision of which would allow this theory to be formed as to the strict scientific discipline. As in the humanities there is a tradition to appeal to the methodological «practices» of the different directions of philosophy, and work with contents of the text was always interesting to philosophical phenomenology, there is a possibility to check the relevance of application of a phenomenological method to the sphere of the translation.*

**Keywords:** *theory of translation, phenomenological reduction, adequacy, relevance, system approach, parametrical theory of systems.*

Якщо враховувати той факт, що усякому перекладачеві в першу чергу доводиться мати справу з аналізом змісту, що автор хотів додати тексту, з аналізом власних інтенцій щодо тексту й з аналізом відносин до тексту майбутнього читача, то природно виникає питання, чи не є феноменологічна редукція Е. Гуссерля тим методологічним засобом, що здатний додати перекладознавству статусу строгої концепції, й таким, яким міг би керуватися перекладач у процесі рішення хоча б деяких виникаючих перед ним труднощів?

Засновник феноменології, німецький філософ Е. Гуссерль виступав з ідеєю філософії як строгої науки. Створювана ним феноменологія була покликана втілити в життя цей принцип строгої науковості, що, на думку Гуссерля, доти не був ще по сьогоднішню реалізований. Передбачалося, що слідом за філософією й все гуманітарне знання могло б будуватися не як дескриптивне, а як більше строге. «Із самого моменту свого виникнення філософія виступала із претензією бути строгою наукою, і при тім такою, котра задовольняла навіть найвищі теоретичні потреби й в етико-релігійному відношенні робила б можливим життя, кероване чистими нормами розуму» [Цит. за:1, с.83]. Тоді, стосовно до нашого завдання, і перекладознавству можна було б додати більш строгі риси наукової дисципліни.

У продовження традиції Р. Декарта і Г. Лейбніця, позитивістська філософія того часу піклувалася про додання гуманітарній науці зовні наукової форми – за рахунок термінології, класифікації, зовнішньої простоти й строгості, використання махівського принципу «економії мислення», посилянй на факти та досвід, звертання до логіки науки і т.п. Позитивізм виступав з ідеями методологічного монізму, виправдуючи його загальною тенденцією прагнення природи до спрощення, а людини, всупереч природі, – до ускладнення. [2] Завдання науки, відповідно до позитивістських ідей, полягало в тому, щоб відмежувати спекулятивне й наукове пізнання, забрати з дійсно позитивного наукового знання будь-які абстракції, які не підтверджуються досвідом (відокремити думки від фактів), а пошук критерію науковості перенести зі змісту знання на його форму. «Усіляка наука має на меті замінити, тобто заощадити досвід, подумки репродукуючи й передбачаючи факти... І мова як засіб спілкування є інструмент економії» [Цит. за: 3, с. 43].

На такій хвилі позитивістського культу наукоподібна форма гуманітарних досліджень відкривала перспективи й для перекладознавства: поставити дослідження творчих процесів на твердий ґрунт аналізу, перевести його на мову строгих міркувань, що перевіряються, контролюються і відтворюються кожним користувачем. Перекладознавство в цьому випадку прагнуло б виступати у ролі точної концепції, пов'язаної з логічним аналізом.

У Новий час стали розрізняти дві «здатності душі» і, відповідно, два рівні раціонального пізнання – розум і розсудок. Проблематиці розуму й розсудку досить багато уваги приділяли М. Кузанський, Ф. Шеллінг, І. Кант, Г. Гегель. Розсудок розглядався як здатність до міркування за правилами, як діяльність у рамках заданої парадигми, як роботу мислення у заданому алгоритмі в умовах кінцевого набору даних. Тоді розум, відповідно

виступає як властиво творча здатність: діяльність заради пошуку нових змістів, концепцій, спроба мислити навіть в умовах протиріччя, прагнення замінити старі правила новими й т.п. І. Кант, наприклад, думав, що обидві здатності гостро необхідні людині, але треба прагнути до їхньої гармонійної рівноваги. Адже розум має тенденцію перетворюватися в забобон, а розуміння у нерозсудливість. [4] А Гегель відзначав, що розсудок орієнтований на практичний успіх: «Поки розум сидить у в'язниці, розсудок займає міністерське крісло» [Цит. за: 5, 78].

Гуссерль, віддаючи данину часу, основною помилкою гуманітарного знання вважав те, що воно не допускає ніякого змісту знання, що не залежить від суб'єктивної організації пізнання, і внаслідок цього, не може дати гуманітарному знанню загальнозначущий характер. По Гуссерлю, єдиний шлях до «чистого знання» – це шлях мудрості, а не розсудку. Він лежить не через обґрунтування своїх суджень з опорою на факти, а шляхом опису того, що бачить свідомість у рефлексії на саме себе. От як коментує цю ідею Гуссерля представник російської феноменології Г. Шпет: «Філософія вимагає особистого самовідречення, Алі не тому, що їй потрібна Людина, а тому, що істина не може бути особистою» [Цит. за: 6, 39] Гуссерль призиває звільнитися від всіх повсякденних нашарувань, оцінних установок особистісного порядку, які сприяють виникненню ситуацій двозначності в прочитанні тексту. Так Гуссерль приходить до ідеї побудови методології як строгої науки про свідомість.

Вже Аристотель, Лейбниц, Кант прагнули побудувати логіку, насамперед як теоретичну, чисто формальну науку. Вона повинна була стати наукою, на якій би базувалася і ґрунтувалася будівля всіх інших, як теоретичних, так і практичних дисциплін. Для Гуссерля ж логіка задається питанням про умови можливості теорії взагалі. Методологічне завдання феноменології він формулює як далекий вської теорії опис чистої свідомості – прояву логічного в чистій формі.

У цьому випадку методологія перекладу повинна була б стати позбавленою всякої теоретичної бази й знаменувати собою до теоретичний момент дослідження. Крім усього іншого, зміст принципової безпредумовності феноменології для перекладознавства міг би бути відзначений відсутністю в перекладача всякого роду суджень, що ґрунтуються на метафізичних передумовах, оскільки сама феноменологія передує гносеології. Все це виключило б будь-який прагматичний аспект у рішенні завдань перекладу, позбавило б переклад опори на «фонові знання», а разом з тим можливість якогось дискурсу.

Якщо прийняти методологію Гуссерля, то завдання перекладача в такому випадку зводяться до дослідження безпосередньо наявних станів автора перекладу або власних інтенцій. Принцип безпредумовності, категоричної відмови від заданих точок зору й напрямків формулюється в дослідницькій максимі феноменології: «До самих речей!». «Ми маємо намір звернутися до самих речей, – пише Гуссерль, висловлюватися про речі розумно або науково означає погоджуватися із самими речами, опитуваними у своїй самоданості, залишаючи осторонь усі, що не ставляться до них забобони» [Цит. за: 7, с. 53]. Такий перший методологічний принцип феноменології – принцип евіденції (вірогідності, очевидності). З'ясуванню цієї евіденції, тобто споконвічної вірогідності, очевидності повинне передувати очищення аналізованої області, вважає Гуссерль, відкидання всіх зовнішніх стосовно неї елементів.

Для перекладацької методології дане положення означало б наступне. Задані текстом значення необхідно повинні бути відділені як від матеріально-речовинного буття знака, так і від образу подання або фантазії й, головне від предмета. Значення нереально, його статус аналогічний статусу ідеальних, загальних предметів. У спрямованості свідомості на предмет (текст), в акті додання змісту через дескриптивний аналіз, у потоці значень, можна виявити тільки значеннєву даність переживання, що й буде єдиним засобом з'ясування релевантності й адекватності перекладу і оригіналу тексту.

Таким чином, у структурі «чистої» (інтенціональної) свідомості виявляється ноєма (поєма – думка) і ноєсис (noesis – мислення). Гуссерль увів ці терміни для роздільного опису того, що є у свідомості предметом як носієм змісту (ноєма) і способом ідеального

конструювання (ноесіс). Предмет як носій змісту не збігається з об'єктом свідомості взагалі. Безпосереднього співвіднесення змісту знаків з реальним положенням справ (тобто з денотатом), думає феноменолог, неможливо, тому що реальне положення справ необхідно спочатку представити у свідомості, предмет як би подвоюється. По цьому принципі «істинне» – це те, що може бути відкрито або не відкрито, забуте або перекинуто в текстах, але при цьому істина – завжди одна, вона незмінна, абсолютна, ні від чого не залежить. Зміст будь-якого судження взагалі не залежимо від конкретного денотата, він загальнозначущий і визначається просто як очевидність, тобто за типологією семантичних відносин трикутника Фреге, це відношення виражається як відношення змісту до змісту. [8, 54]

Чи належний все це враховувати перекладачу? Очевидно, що так. Але тільки на етапі визначення задуму авторського тексту й на етапі визначення завдання перекладу, тобто поки перекладач працює в руслі концептуальних визначень у межах розуму. Адже феноменологічна редукція обмежує аналіз істинності тільки аналізом ноєми – конкретного поняття про предмет. Таким шляхом усвідомлюються процес утворення змістів і границі значеннєвих (концептуальних) полів свідомості. Але ідеї Гуссерля нічого не говорять, скажемо, про те, як зробити загальнозначущим порівняльний аналіз перекладу й оригіналу.

У здійсненні епохе (від грецького *Epoche* – утримання, самовладання), перекладач, дотримуючись вимог феноменологічного аналізу, повинен звільнити свідомість від усього емпіричного, «взяти в дужки» весь лінгвістичний і екстралінгвістичний фактор, що впливає на реальний зміст тексту, прагнучи зайняти позицію «абсолютного» спостерігача, і саме із цієї позиції зробити доступним собі сам зміст тексту. Дана процедура виділяє свідомість самого перекладача або того, хто знайомить із текстом, як єдиний об'єкт аналізу.

Необхідність другого етапу феноменологічної редукції Гуссерль бачить у тім, що, як правило, навіть власна свідомість людини, що аналізує текст, буває охоплено «натуральним», культурно-історичним і філософським тлумаченням і має потребу в подальшому очищенні. Тобто на цьому етапі в дужки повинні бути укладені всі оцінні судження й думки самого перекладача, а також наявне знання («предрозуміння»), судження самого читача що до твору як про об'єкт людської культури. Відбувається очищення самого Его, самого суб'єкта, позбавлення його «світового характеру». Для перекладача текст стає своєрідною «картиною миру», замкнутою в собі системою, принаймні, він очищає себе від напрацьованих схем і штампів перекладацької роботи, звичних ходів мислення, повсякденних подань про перекладацький процес.

Гуссерль особливо виділяє інтенціональну властивість свідомості. Свідомість, по Гуссерлю, має іманентну основну властивість інтенціональності. Вона завжди спрямована на об'єкт, на щось зовнішнє їй самій, навіть якщо це зовнішнє – феномени самої свідомості в цей момент. Власні відчуття, таким чином, повинні сприйматися перекладачем як предмети, що перебувають перед ним, тобто як речі. Зміст являє собою завжди тотожну «інтенціональну єдність», у той час як супровідні його психічні явища багатоманітні, мінливі й індивідуальні.

Слідом за Кантом Гуссерль відмовляється від усіляких суджень про зовнішню реальність і показує, що світ конституюється, насамперед, у нашій свідомості. Світ можливий тільки як корелят свідомості. Значить, художній текст – це завжди «мій зміст», як я його представляю у свідомості. Свідомість завжди є «свідомість про», непередметна свідомість неможлива. Але, з іншого боку, не існує й незалежних від свідомості предметів, а предмет є те, що виявляється в акті свідомості. Усякий інтенціональний акт є актом наділення предметності змістом. Взаємозв'язок непередметності свідомості й взаємної незвідності свідомості й світу виражається у фундаментальні для феноменології розходженнях: значення – предмет, значення – знак, значення – образ, або наочне подання.

Яку методологічну цінність все це представляє для перекладача? Гуссерль показує, а перекладач повинен приймати це на увагу, що, по-перше, те, про що говориться, нетотожно тому, що говориться (затверджується), як у відношенні матеріальних, так і ідеальних предметів (тобто той самий текст має різні значення). По-друге, яzikове вираження не

тотожне значенню, знак – лише одна з можливостей здійснення, або наповнення значення; немає також рівності між значенням і наочним образом: немає образу значення, є образ предмета й значення образу. У третіх, перекладач, очевидно, повинен здійснювати «подвійне» епохе – і за себе (стосовно вже наявного тексту), і за автора (якщо він, зрозуміло, має намір переводити не стільки текст, скільки те, що хотів виразити автор). У деяких випадках прямий переклад тексту втрачає всяке значення, а релевантним перекладом стає щось, що відповідає авторському задуму.

Наприклад, при передачі пародій на іншу мову, перекладачі часто взагалі відмовляються від якого б то не було зіткнення з оригіналом, а замість цього створюють зовсім інший текст, що представляє собою пародію добре відомому самому перекладачеві. П. Соловйова, як відомо «переводила» майже всі вірші за допомогою російських пародій, які так чи інакше нагадують оригінал. Як переклад вірша «How doth the Little Crocodile», що представляє собою пародію на вірші Ісаака Уоттса, вона використовує пародію на відомий вірш О. Пушкіна:

«How doth the little bee improve each shining hour. And gather honey all the day from every opening flower» – «Пташка божия не знаєт ни заботы, ни труда» [Цит. за:10, с.125]

Ідентичних прикладів можна удосталь знайти в різних перекладах Л. Керролла «Аліси в країні чудес». [11] Різна концептуалізація твору приводила до того, що з'являлися різні варіанти перекладів «Ані в країні чудес», «Соні в царстві дива». У передмові до свого переказу Б. Заходер відзначив, що хотів би назвати цю казку російською мовою: «Алиса в Расчудесии», «Аленка у Вообразили», «Алька в Чепухании», або «Аля в Удивляндии», але ніяк не «Аліса в країні чудес».

Можна сказати, що перекладач у змісті проходження феноменологічної редукції, повинен певною мірою дотримуватися методу, що К. Станіславський рекомендував акторам. По цьому методу актор повинен бачити те, що відбувається за межами п'єси: до початку, а частини й після закінчення її. Дуже часто дотримання такої установки в перекладі є запорукою одержання блискучих результатів. Відомий перекладач Діккенса – Іринарх Введенський передає кличку шкільного сторожа з роману «Давид Копперфільд», «the man with the wooden leg» – «деревинка». У своїй книзі про переклад К. Чуковський справедливо вказує, що, вибравши саме цю кличку, Введенський стає «більше Діккенсом», чим сам Діккенс [12]. Дійсно, за цим прізвиськом відчувається й безперервне постукування дерев'яної ноги, і презирство вчителів, і острах учнів. Це той самий випадок, коли зміст, вкладений у текст перекладачем інтенціонально збігся з авторським задумом. Переклад від цього, між іншим, може статись кращим за оригінал.

У Гуссерля сполучною значенневою структурою є інтенціональність свідомості, тоді як відкриття безпосередньо значеннєвого поля припускає рефлексивну роботу зі свідомістю. Гуссерль слідом за Кантом думає, що акт схоплення загального змісту носить характер апріорності, має специфічний відбиток уродженості, заснований на принципі «тому що ми люди так створені». Воно означає лише те, що поле можливих змістів і є саме Его.

Для перекладача це означає свідому відмову від наївних думок двох видів. По-перше: припущення того, що той або інший автор міг би відобразити свій предмет – науковий або художній, не важливо, – абсолютно тотожно самому предмету (тобто саме тому, що сказав автор). Нехай навіть автор веде розповідь від першої особи й говорить про самого себе, то й у цьому випадку його Его не є те, що він говорить про себе, а тільки поле його змістів, які ще треба пошукати в тексті й за його межами – у контексті. По-друге, перекладач, що нехай навіть володіє надзвичайно креативністю, зуміє створити тільки тотожний оригіналу переклад і «почерк» самого перекладача ніде не буде видний. Але переклад – це завжди неминучий значеннєвий компроміс із перевагою в ту або іншу сторону. Важливо те, у якому ступені здійснена така перевага? І про це феноменологія нічого методологічного не може сказати творцям концепції перекладознавства.

Будь-який переклад сполучений із завданням розуміння. У феноменології поняття «розуміння» звичайно не визначається. Його компенсує поняття інтерсуб'єктивності, що вводить Гуссерль в «Картезіанських медитаціях», щоб хоч якось обґрунтувати існування

загальнозначущого знання про світ, про художній твір, зокрема. [13] Інтерсуб'єктивність говорить про факт багатоманітності суб'єктів і виступає основою спільності розуміння художнього тексту автором, перекладачем, майбутніми читачами. Тільки завдяки цієї, укладеної в самій структурі трансцендентального суб'єкта, інтерсуб'єктивності, як йдеться із твердження Гуссерля, ми можемо не тільки відрізнити один текст від іншого, але й зрозуміти той самий текст однаково.

Все це також значимо для перекладача. Однак розуміюче осмислення як своєрідний самостійний акт, вимагає певних засобів для свого виконання. Методологічний же інструментарій феноменології, що замикається на аналізі чистої свідомості, не призначений для такого роду операцій. Який же висновок варто витягти із цих фактів перекладачеві?

Феноменологічний метод – це метод безпосереднього злиття з потоком свідомості; природно, що він у принципі протилежний не тільки методу природознавства, але й будь-якому взагалі методу, що не випускає з виду практичне завдання перетворення об'єкта. Але якщо під методом мати на увазі якийсь алгоритм дій, що дозволяє одержати загальнозначущий результат, то справедливо буде визнати, що феноменологія дозволяє перекладачеві усвідомити що саме він повинен робити, коли міркує над концептом перекладу, але не може претендувати на методологію як технологію перекладознавства взагалі.

Якби це все-таки відбулося, то для перекладача це означало б відмову від всіх, властивих йому як творчої особистості схем мислення, власної думки, оцінки, і перехід на позицію спостерігача за чистою (інтенціональною) свідомістю. Це також значило б спробу відмовитись від нав'язаних ззовні значень мови й пояснення процесу перекладу як випадку, коли людина може встати «поза» обома мовами, звернувшись до своєї «чистої» свідомості. Тим часом, якщо не претендувати на абсолютне «божественне» знання об'єктивних взаємозв'язків дійсності, неясно, як саме можна зайняти таку позицію і знати, де властиво мова сполучена зі світом об'єктів, де ні, і які в точності особливості цього сполучення? Людина не може повністю вийти з мови навіть для рефлексії над самим собою. У реальній же практиці пізнання знання про систему об'єктивних референтів функціонує «вбудованим» у знання мови й невіддільним від нього.

Таким чином, феноменологія залишає перекладача наодинці із самим собою, тобто в такому стані, у якому він і без того споконвічно перебуває. Феноменологічна інтроспекція, у виді загально-філософських установок Гуссерля, не може зробити перекладацький аналіз загальнозначущим, контрольованим, відтвореним іншим перекладачем. Феноменологія не в змозі надати які-небудь загальнозначущі засоби, при використанні яких можна було б, допустимо, зрівняти два різних переклади й сказати, який з них краще, тобто дати аналіз рівню адекватності тексту заданому концепту. Феноменологія, зосередившись на суб'єктивізмі, не стала джерелом методологічних ідей для перекладознавства.

Є підстава думати, що рішення методологічних питань перекладознавства, тією чи іншою мірою, вимагають звертання до системного подання (тобто до певного розуміння) об'єкта й результату перекладу. При цьому із всіх існуючих концепцій системного підходу, звичайно, переважніше та, котра не вимагає звертання до кількісного аналізу й теоретико-множинної ідеології, оскільки такі займають мізерно мале місце в діяльності перекладачів. У якості підходящої може бути випробувана загальна параметрична теорія систем, початок дослідження якої було покладено ще в 60-і рр. минулого сторіччя в місті Одеса [14]. Вона дозволяє довільний предмет (тобто потенційний «субстрат» системи, у цьому випадку – текст перекладу), розглянути як систему, якщо в ньому зазначене яке-небудь відношення («структура»), що відповідає певному, задалегідь передбачуваному змісту («концепту»).

Уже на рівні системного подання з'являється можливість нетривіальної класифікації завдань перекладу по системних дескрипторах. Таке завдання приймає форму порівняння перекладу та оригіналу по реляційним системним параметрам. Перекладач може ставити перед собою як першочергове завдання або релевантність – збіг вихідного тексту й перекладу по концептах, або ізоструктурність (більш-менш точна передача в перекладі структури

вихідного тексту – фабули, сюжету й/або ізоморфізм – збіг літературної форми, віршованого розміру), або їхні змішані варіанти по дескрипторах другого порядку. Завдання ізосубстратності (збігу по субстраті) перекладачем ніколи не ставиться, оскільки переклад робиться в іншій мові (часткові виключення становлять випадки, коли по тим або іншим причинам залишені фрагменти тексту без перекладу). Обґрунтування доцільності застосування даного методу до сфери перекладу є задачею подальшого дослідження.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления: Пер. с нем. – С-Пб.: Наука, Ювента, 1998. – 315с.
2. Спенсер Г. Синтетическая философия. – К.: Книга, 1998 –239с.
3. Аналитическая философия: становление и развитие (антология). – М.: Республика, 1993 –451с.
4. Кант И. Критика чистого разума // Кант И. Соч. в 6-ти томах. – Т. 3 – 439с.
5. Гегель Г. Наука логики. – В 3-х тт. – Т.3. – М.:Мысль, 1972 – 165с.
6. Вальдфельд Б. Вступ до феноменології. – К.: Книга, 2002 – 237с.
7. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии // Язык и интеллект.– Сб.: Пер. с англ. и нем. – М.: Прогресс, 1995 – 187с.
8. Фреге Г. Мысль:логическое исследование // Философия, логика, язык: Пер с нем. – М.: Прогресс, 1987 – 214с.
9. Уёмов А.И. Системные аспекты философского знания. – Одесса: Негоциант, 2000 – 98с.
10. Ганиев В. Художественный перевод. Взаимодействие и взаимообогащение литератур. – Ереван: Эпоха, 1973 – 235с.
11. Демурова Н. Льюис Кэрролл: Очерк жизни и творчества. – М.: Наука, 1981– 184с.
12. Чуковский К. Высокое искусство. – М.: Гослитиздат, 1941 – 342с.
13. Гуссерль Э. Картезианские размышления: Пер. с нем. – С-Пб: Наука, Ювента, 1998 – 221с.
14. Уёмов А.И. Системный подход и общая теория систем. – М., 1978.